ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระมหาสายรุ้ง แดงงาม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชา บาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ปีการศึกษา ๒๕๔๓

ISBN 974-13-1334-9

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

I19747135

CHARACTERISTICS OF PALI IN KING MONGKUT'S LITERARY WORKS

Phramaha Sairung Daengngam

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts in Pali and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic year 2000

หัวข้อวิทยานิพนธ์	ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โดย	พระมหาสายรุ้ง แดงงาม
สาขาวิชา	ภาษาบาลี-สันสกฤต
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี พาพานิช

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว. กัลยา ติงศภัทิย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทัศนีย์ สินสกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี พาพานิช)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ร้อยโท บรรจบ บรรณรุจิ)

พระมหาสายรุ้ง แดงงาม : ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (CHARACTERITICS OF PALI IN KING MONGKUT'S LITERARY WORKS) อ.ที่ปรึกษา : ผศ.ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ, อ.ที่ปรึกษาร่วม : ผศ.ดร. ปราณี พาพานิช, 122 หน้า. ISBN 974-13-1334-9

พระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งออกเป็น ๗ ประเภท คือ บันทึก จดหมายเหตุ ตำนาน-พงศาวดาร คาถาพระราชทานพระนามพระโอรสธิดา จารึก สาส์น และบทสวดมนต์ ผลของการศึกษาพบว่าพระราชนิพนธ์มีความหลากหลายในด้านรูปศัพท์ รูปประโยค วิธีการแต่ง แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ตามลักษณะการประพันธ์ คือร้อยแก้วและร้อยกรอง ร้อยแก้วนั้นแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑. พระราชนิพนธ์ บันทึก จดหมายเหตุ ภาษาในงานนี้เป็นภาษาที่ไม่สละสลวยมากนัก ทรงมุ่งเน้นเนื้อเรื่องมากกว่าความสวยงามทางภาษา นอกจากนี้ยังพบว่าทรงผูกศัพท์วิสามัญนามใหม่ ๔ วิธี คือ ๑.ใช้คำไทยผสมกับบาลี ๒. แปลคำไทยเป็นภาษาบาลี ๓. แปลศัพท์บาลี-สันสกฤตในไทยให้เป็นบาลี ๔.ภาษาต่างประเทศเลียนเสียงและรูปภาษาบาลี รูปแบบการเรียงวากยสัมพันธ์ไม่มีความสลับซับซ้อนมากนัก กลุ่มที่ ๒. พระราชนิพนธ์ พระสมณสาส์น ภาษาในงานนี้ประกอบด้วยรูปศัพท์ยาวๆ และวางลำดับวากยสัมพันธ์สลับไปมา มีรูปประโยคเป็นกรรมวาจก ส่วนงานประเภทร้อยกรองนั้นแบ่งลักษณะการใช้ภาษาออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑. พระราชนิพนธ์ บทสวดมนต์ ภาษาในบทสวดมนต์นั้นงดงามด้วยรูปศัพท์เสียงไพเราะความหมายลึกซึ้ง คำใดที่เป็นศัพท์ธรรม ก็ทรงใช้วิธีอุปมาให้ชัดเจน เข้าใจง่ายขึ้น การวางรูปประโยคสละสลวย และใช้ศัพท์หลากหลาย ๒. พระราชนิพนธ์ประเภทร้อยกรองอื่นๆ มีลักษณะภาษาใกล้เคียงกับภาษาในร้อยแก้ว เพราะเน้นเรื่องราวที่เป็นจริงในประวัติศาสตร์ และตำนานความเป็นมา การใช้ภาษาที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ คือ ลักษณะการใช้คำซ้ำ ซึ่งพบทั้งงานร้อยแล้วและร้อยกรอง เนื้อหาทุกตอนทรงเน้นประโยคเหตุ-ประโยคผล หมายถึงการแต่งในรูปประโยค-ต หรือทรงใช้รูปประโยคอุปมาอุปมัย ทำให้ความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ภาควิชา ภาษาตะวันออก ลายมือชื่อนิสิต.....

สาขาวิชา บาลี-สันสกฤต ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ปีการศึกษา 2543 ลายมือชื่ออาจารที่ปรึกษาร่วม.....

PHRAMAHASAIRUNG DAENGNGAM : CHARACTERITICS OF PALI IN MONGKUT'S LITERARY WORKS. THESIS ADVISOR : ASSIST. PROF. PRAPOD ASSAVAVIRUNHA KARN, Ph.D. THESIS CO-ADVISOR : ASSIST. PROF. PRANEE LAPANICH, Ph.D. 122 pp. ISBN 974-13-1334-9

King Mongkut's literary works can be classified into seven categories namely : records, historical documents, name certificates for his children, inscriptions, letters and Buddhist prayers. The study shows that he possessed an excellent command of Pali, which was evident from the variety of his choice in vocabulary, sentence and style. His literary works consist of both prose and poetry. His compositions in prose can be classified into two categories. The first belongs to works such as records and historical documents. The Pali language in this prose is simple without distinctive poetic features since the accurate content was intended here, and not the beauty of the language. It also reveals his ability in coining Pali proper nouns from Thai and Pali-Sanskrit proper nouns. These 'new' Pali proper names can be categorized into four classes: First, the mixture of Thai with Pali, second, the transcription of Thai into Pali word, third, the translation of Thai and Sanskrit words in Thai into Pali proper, and fourth, the transcription of foreign words into Pali form. The syntax of this type of prose is not complicated. The second type of prose can be found in 'ecclesiastic correspondents' which are full of long compounds, complicated syntactical arrangement as well as a preference in using passive voice. His poetic works can also classified into two categories: first, the Buddhist Prayers and second, other poetic works. The language of the first category is well ornate both meanings and sound. Technical terms are usually explained by means of simile for the sake of clear understanding. Sentences are flowery and with choicest vocabulary. Other compositions in verse, being records and historical documents, are similar in language and style to the prose used in the same type of content. Other distinctive features are the repetition of words, which were used in both his prose and poetry and the use of 'cause and effect' sentences in the style of the Pali relative clauses (ya and ta).

ภาควิชา ภาษาตะวันออก ลายมือชื่อนิสิต.....

สาขาวิชา บาลี-สันสกฤต ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ปีการศึกษา 2543 ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ เพราะอาศัยความอนุเคราะห์ความช่วยเหลืออุปถัมภ์จากหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ คือ

พระมงคลธรรมวัฒน์ (ทองดี ฐิตายุโก) เจ้าอาวาสวัดอาวุธวิกสิตาราม บางพลัด กรุงเทพฯ ให้ความอุปถัมภ์เมตตานุเคราะห์และให้โอกาสการศึกษาแก่ผู้วิจัยตลอดมา พระศรีรัชมงคลเมธี (ประณต กิตฺติวฑฺฒโน ป.ธ.๙,M.A.) พระมหาอดุลย์ สณฺหวาที ป.ธ.๙,พธ.บ.,ศศ.ม. ได้ให้คำปรึกษาและข้อมูลการวิจัยเป็นอย่างดี

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี พาพานิช ผู้ให้กำลังความรู้ กำลังความคิดและกำลังใจตลอดมาตั้งแต่เข้าศึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทัศนีย์ สินสกุล ผู้ให้ความรู้ภาษาสันสกฤตและคำแนะนำต่างๆ ตลอดมา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ ผู้ให้ความรู้ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤตเปรียบเทียบในแง่มุมที่กว้างขวางออกไป ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ร้อยโท บรรจบ บรรณรุจิ ผู้ให้ความรู้ภาษาบาลีเพิ่มเติมและให้คำแนะนำวิธีการปฏิบัติตนในขณะเป็นนิสิต

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัศววิรุฬหการ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ปราณี พาพานิช เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ได้ให้คำแนะนำ ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากต่อผู้วิจัย และได้กรุณาช่วยตรวจสอบแก้ไขเพิ่มเติม ให้ข้อมูลและแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จนงานสำเร็จลงได้

คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทุกท่าน ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลหนังสือต่างๆ และให้คำแนะนำผู้วิจัยเป็นอย่างมาก

เจ้าหน้าที่ธุระการภาคภาษาตะวันออก เจ้าหน้าที่ประจำคณะอักษรศาสตร์ เจ้าหน้าที่สำนักทะเบียนและประมวลผล และเจ้าหน้าที่ประจำห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ทุกท่านช่วยอำนวยความสะดวกตลอดเวลาที่ศึกษาอยู่ในสถาบันนี้

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบูรพาจารย์ผู้ให้การอบรมสั่งสอนมา บิดามารดาพร้อมคณะญาติมิตรผู้มีอุปการะคุณทุกๆ ท่าน ที่สนับสนุนแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย..... ง

บทคัดย่อภาษาอังกฤษ..... จ

กิตติกรรมประกาศ..... ฉ

สารบัญ..... ช

คำชี้แจงการให้อักษรย่อและหมายเลข..... ญ

บทที่

๑. บทนำ ๑

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา..... ๑

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย..... ๒

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย..... ๒

๑.๔ วิธีดำเนินการ..... ๓

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ..... ๓

๑.๖ แหล่งข้อมูล..... ๓

๒. พระราชประวัติการศึกษาภาษาบาลีแห่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว... ๔

๒.๑ ประวัติการศึกพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ไทย..... ๕

๒.๑.๑ การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงสุโขทัย..... ๕

๒.๑.๒ การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา..... ๖

๒.๑.๓ การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงธนบุรี..... ๘

๒.๑.๔ การศึกษาพระปริยัติธรรมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์..... ๙

๒.๒ การศึกษาภาษาบาลีของรัชกาลที่ ๔..... ๑๓

๒.๒.๑ การศึกษาภาษาบาลีเมื่อทรงพระเยาว์..... ๑๓

๒.๒.๒ การศึกษาภาษาบาลีเมื่อทรงพระผนวช..... ๑๔

๒.๓ ผลงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี..... ๑๘

๒.๔ สรุปพระราชประวัติ..... ๒๑

บทที่ **หน้า**

๓. วิเคราะห์เนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ในพระราชนิพนธ์..... ๒๓

๓.๑ พระราชนิพนธ์ประเภท บันทึก..... ๒๔

๓.๒ พระราชนิพนธ์ประเภท จดหมายเหตุ..... ๒๗

๓.๓ พระราชนิพนธ์ประเภท ตำนานและพงศาวดาร..... ๓๒

๓.๓.๑ ตำนานพระแก้วมรกต..... ๓๓

๓.๓.๒ ตำนานพระสายน์..... ๓๘

๓.๓.๓ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์..... ๔๒

๓.๔ พระราชนิพนธ์คาถาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา..... ๔๘

๓.๕ พระราชนิพนธ์ประเภท จารึก..... ๕๒

๓.๖ พระราชนิพนธ์ประเภท สาส์น..... ๕๕

๓.๖.๑.๑ สมณสาส์น เรื่องส่งสมณทูตไปสืบหาคัมภีร์ที่ลังกา..... ๕๕

๓.๖.๑.๒ สมณสาส์น เรื่องส่งสมณทูตไปยืมคัมภีร์ที่ลังกา..... ๕๘

๓.๖.๑.๓ สมณสาส์น เรื่องส่งเครื่องไทยธรรมพระราชทาน
แด่พระธีรานันทะ..... ๖๑

๓.๖.๑.๔ สมณสาส์น เรื่องสีมาวิจารณ์..... ๖๓

๓.๖.๑.๕ สมณสาส์น ชี้แจงพระสงฆ์ไทยมี ๒ นิกาย..... ๖๖

๓.๖.๑.๖ สมณสาส์น เรื่องอธิบายจุลนิกายและมหานิกาย..... ๗๐

๓.๖.๑.๗ สมณสาส์น เรื่องส่งพระไทยในนามคณะธรรมยุต ไปนมัสการ
พระเจดีย์ที่ลังกา..... ๗๓

๓.๖.๑.๗ สมณสาส์น เรื่องยืมคัมภีร์จในประเทศรัฐยะไข่..... ๗๕

๓.๗ พระราชนิพนธ์ประเภท บทสวดมนต์..... ๗๘

๓.๘ สรุปวิเคราะห์เนื้อหาและลักษณะการประพันธ์ในพระราชนิพนธ์..... ๘๑

๔. วิเคราะห์ภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์..... ๘๒

๔.๑ ลักษณะพิเศษของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์..... ๘๒

๔.๑.๑ วิธีสร้างวิสามัญนาม..... ๘๒

๔.๑.๒ การใช้คำพ้องความหมาย..... ๘๕

๔.๑.๓ การใช้คำพ้องรูป..... ๘๓

๔.๒ ลักษณะเด่นของภาษาในพระราชนิพนธ์ ๘๓

๔.๒.๑ การใช้ศัพท์..... ๘๓

๔.๒.๒ การสร้างประโยคเหตุ-ประโยคผล..... ๕๕
๔.๒.๓ ประโยคเหตุ-ประโยคผลที่เป็น ย-ต..... ๕๖
๔.๒.๔ การซ้ำคำภาษาบาลี..... ๕๙
๔.๒.๕ การสร้างคำสมาสท้อง ๑๐๒
๔.๓ การเล่นสำนวนภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์..... ๑๐๓
๔.๓.๑ สำนวนยอพระเกียรติ..... ๑๐๓
๔.๓.๒ สำนวนบอกศักราช..... ๑๐๔
๔.๓.๓ สำนวนหนังสือสาส์นสนเทศ..... ๑๐๖
๔.๔ การใช้ภาพพจน์ภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์..... ๑๐๘

๕. บทสรุปและข้อเสนอแนะ..... ๑๑๐
๕.๑ สรุป..... ๑๑๐
๕.๒ข้อเสนอแนะ..... ๑๑๑
รายการอ้างอิง..... ๑๑๒
ภาคผนวก..... ๑๑๖
ประวัติผู้เขียน..... ๑๒๒

คำชี้แจง

การใช้อักษรย่อและหมายเลข

การใช้อักษรย่อ

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ ใช้อ้างอิงจาก พระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ(สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฎกำ) พุทธศักราช ๒๕๒๕ อรรถกถาวินัยปิฎก สมนฺตปาสิกา ฉบับสยามรัฐ (สฺยามรฏฺฐสฺส เตปิฎกฏฺฐกถา) พุทธศักราช ๒๕๓๕ วุตโตทัยปกรณ์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ สุโพธาลังการ ฉบับมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๔ ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑,๒ เรียงตามคัมภีร์ ดังนี้

อักษรย่อ	ย่อมาจาก
วิ.มหา.	วินยปิฎก มหาวิภงฺคปาลิ
ขุ.ม.	ขุทฺทกนิกาย มหานิเทส
สำ.ม.	สำยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค
วิ.อ.	วินยปิฎก สมนฺตปาสาทิกา
วุตฺ	วุตโตทัย
สุโพ.	สุโพธาลังการ
ประชุมฯ ๑	ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑
ประชุมฯ ๒	ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒

คำอธิบาย

๑. การใช้หมายเลขในคัมภีร์พระวินัยปิฎก ตัวเลขบอก เล่มที่/คาถาที่/หน้าที่ ตามลำดับ ตัวอย่าง เช่น วิ.มหา. ๑/๑/๑ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภงฺค เล่มที่ ๑ คาถาที่ ๑ หน้าที่ ๑

๒. การใช้หมายเลขในคัมภีร์พระอรรถกถาวินัยปิฎก ตัวเลขบอก เล่มที่/หน้าที่ ตามลำดับ ตัวอย่าง เช่น วิ.อ.๑/๑ หมายถึง วินยปิฎก สมนฺตปาสาทิกา เล่มที่ ๑ หน้าที่ ๑

๓. การใช้หมายเลขในวุตโตทัย บอกปริเฉท/คาถา/หน้า ตามลำดับ เช่น วุตฺ. ๑/๑/๑ หมายถึง วุตโตทัย ปริเฉทที่๑ คาถาที่ ๑ หน้าที่ ๑

๔. การใช้หมายเลขในสุโพธาลังการ บอกปริเฉท/คาถา/หน้า ตามลำดับ เช่น สุโพ. ๑/๑/๑ หมายถึง สุโพธาลังการ ปริเฉทที่ ๑ คาถาที่ ๑ หน้าที่ ๑

๕. การใช้หมายเลขในประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑,๒ ตัวเลขบอก ภาคที่/หน้า ตามลำดับ เช่น ประชุมฯ ๑/๑ หมายถึง ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาคที่ ๑ หน้าที่ ๑